

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення методичної ради університету

22 жовтня 2022 року,

протокол № 2.

Перша проректорка, голова методичної ради
університету, кандидатка наук з державного
управління, доцентка

_____ Ірина КОВТУН

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
«ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СПАДКОВОГО ПРАВА»
для підготовки на другому освітньому рівні здобувачів
вищої освіти ступеня магістра
за спеціальністю
081 Право галузі знань 08 Право
за заочною формою навчання**

м. Хмельницький
2022

Розробники навчально-методичних матеріалів – викладачі кафедри:

доцент кафедри цивільного права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент

_____ М. В. Бориславська

16 вересня 2022 року

Схвалено кафедрою цивільного права та процесу

16 вересня 2022 року, протокол № 2.

Завідувач кафедри _____ С.Д.Гринько

Декан юридичного факультету

_____ В.М. Захарчук

16 вересня 2022 року

Погоджено методичною радою університету

22 жовтня 2022 року, протокол № 2.

Голова методичної ради _____ І. Б. Ковтун

22 жовтня 2022 року

Обліковий обсяг навчально-методичних матеріалів – 2,2 ум.др.арк.

ЗМІСТ

			Стор.
1.	Структура вивчення навчальної дисципліни		4
	1.1.	Тематичний план навчальної дисципліни	4
	1.2.	Лекції	5
	1.3.	Семінарські (практичні, лабораторні) заняття	7
	1.4.	Самостійна робота студентів	21
	1.5.	Завдання для контрольних роботи	22
	1.6.	Індивідуальні завдання	26
	1.7.	Підсумковий контроль	26
2.	Схема нарахування балів		28
3.	Рекомендовані джерела		29
4.	Інформаційні ресурси в Інтернеті		33

1. Структура вивчення навчальної дисципліни

1.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин											
		Денна форма навчання						Заочна форма навчання					
		Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС		Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Спадкове право як підгалузь цивільного права	10	2	1	–	–	7	12	1	1	–	–	10
2.	Загальні положення спадкового права	11	2	1	–	–	7	12	1	1	–	–	10
3.	Спадкування за заповітом	11	2	2	–	–	7	13	2	1	–	–	10
4.	Спадкування за законом	12	2	2	–	–	8	12	1	1	–	–	10
5.	Здійснення права на спадкування	13	2	2	–	–	8	12	1	1	–	–	10
6.	Охорона спадкового майна	12	2	2	–	–	8	12	1	1	–	–	10
7.	Договори у спадковому праві	12	2	2	–	–	8	12	1	1	–	–	10
8.	Захист спадкових прав за законодавством України.	13	1	1	–	–	8	12	1	1	–	–	10
9.	Загальна характеристика спадкового права зарубіжних країн	11	1	1	–	–	8	12	1	–	–	–	7
	Усього годин:	105	16	14	–	–	69	109	10	8	–	–	87

2.

1.2 Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин	
		Ден на форма	Заочна форма
1	2	3	4
1.	<i>Спадкове право як підгалузь цивільного права.</i>	2	1
1.1. 1.2. 1.3. 1.4. 1.5. 1.6.	Поняття та предмет спадкового права. Спадкові правовідносини. Характерні риси спадкових правовідносин. Принципи спадкового права: Принцип універсальності спадкового правонаступництва. Принцип свободи заповіту. Принцип забезпечення прав та інтересів обов'язкових спадкоємців. Принцип свободи вибору у спадкоємців, які закликаються до спадкування. Джерела спадкового права. Спадковий реєстр: поняття, значення, правила ведення.		
2.	<i>Загальні положення спадкового права.</i>	2	1
2.1. 2.2. 2.3. 2.4. 2.5. 2.6.	Спадкове правонаступництво. Поняття та види спадкування, їх співвідношення. Поняття права на спадкування та підстави його виникнення. Суб'єкти спадкових правовідносин. Спадкодавці та спадкоємці. Спадщина (спадкова маса). Особливості спадкування деяких прав та обов'язків, що належали спадкодавцю. Права та обов'язки, щоне входять до складу спадщини. Відкриття спадщини. Час та місце відкриття спадщини, їхзначення.		
3.	<i>Спадкування за заповітом.</i>	2	2
3.1. 3.2. 3.3. 3.4. 3.5. 3.6. 3.7. 3.8. 3.9.	Поняття та особливості заповіту. Свобода заповіту, її зміст та межі. Заповідальна правосуб'єктність (тестаментоздатність). Вимоги до заповіту. Форма та порядок складання заповіту. Окремі види заповітів. Зміст заповіту. Окремі заповідальні розпорядження (підпризначення спадкоємця; заповідальний відказ (легат); покладання; встановлення сервітуту; призначення виконавця заповіту). Поняття, зміст та суб'єкти права на обов'язкову частку в спадщині. Виконання заповіту. Зміна та скасування заповіту. Визнання заповіту недійсним.		
4.	<i>Спадкування за законом.</i>	2	1

4.1.	Підстави виникнення права на спадкування за законом. Спадкоємці за законом, порядок їх закликання до спадкування. Особливості спадкування усиновлених та усиновлювачівспадкодавця. Частки спадкоємців за законом у спадковій масі. Спадкування за правом представлення.		
4.2.			
4.3.			
4.4.			
4.5.			
5.	Здійснення права на спадкування.	2	1
5.1.	Прийняття спадщини. Способи та строк прийняття спадщини. Правові наслідки прийняття спадщини. Спадкова трансмісія. Відмова від прийняття спадщини, її оформлення і правові наслідки. Розподіл спадкового майна. Оформлення спадкових прав. Оподаткування спадщини. Відповідальність спадкоємця за боргами спадкодавця.		
5.2.			
5.3.			
5.4.			
5.5.			
5.6.			
5.7.			
6.	Охорона спадкового майна	2	1
6.1.	1. Підстави для вжиття заходів з охорони спадкового майна. 2. Заходи по охороні спадковим майном. 2.1.Опис майна 2.2.Призначення охоронця спадкового майна 2.3.Передача на зберігання окремих видів спадкового майна 2.4.Передача речей, що не мають цінності у зв'язку зі зносом 2.5.Передача на зберігання продуктів харчування 2.6.Видача грошових сум із спадкового майна 3. Встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин, та встановлення над ним опіки. 4. Управління спадковим майном. 5. Охорона спадкового майна виконавцем заповіту.		
6.2.			
6.3.			
6.4.			
6.5.			
7.	Договори у спадковому праві.	2	1
7.1.	Правочини (поняття) у спадковому праві: поняття, значення, класифікація. Спадковий договір. Інші договори в спадковому праві: 7.3.1.Договір про зміну розміру часток у спадщині. 7.3.2.Договір про поділ спадщини. 7.3.3.Договір про зміну черговості спадкування. 7.3.4.Договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту.		
7.2.			
7.3.			
8.	Захист спадкових прав за законодавством України.	1	1
8.1.	Судове визнання спадкових прав. Види справ про спадкування. Визнання спадщини відумерлою. Особливості спорів у спадкових справах. Актуальна судова практика у спадкових спорах.		
8.2.			
8.3.			
8.4.			

9.	Загальна характеристика спадкового права зарубіжних країн.	1	1
	1. Підходи до міжнародного регулювання спадкових відносин. 2. Правове регулювання спадкування у країнах ЄС та США 3. Колізійні питання спадкування за законодавством України.		
Усього		16	10

1.3. Семінарські заняття

Семінарське заняття 1

Тема 1-2. Спадкове право як підгалузь цивільного права.

Загальні положення спадкового права

Питання для усного опитування та дискусії

1. Поняття та предмет спадкового права.
2. Спадкові правовідносини. Характерні риси спадкових правовідносин.
3. Принципи спадкового права:
 - 3.1. *Принцип універсальності спадкового правонаступництва.*
 - 3.2. *Принцип свободи заповіту.*
 - 3.3. *Принцип забезпечення прав та інтересів обов'язкових спадкоємців.*
 - 3.4. *Принцип свободи вибору у спадкоємців, які закликаються до спадкування.*
4. Джерела спадкового права.
5. Спадковий реєстр: поняття, значення, правила ведення.
6. Загальні поняття спадкового права:
 - 6.1. Спадкове правонаступництво.
 - 6.2. Поняття та види спадкування, їх співвідношення.
 - 6.3. Поняття права на спадкування та підстави його виникнення.
 - 6.4. Суб'єкти спадкових правовідносин. Спадкодавці та спадкоємці.
 - 6.5. Спадщина (спадкова маса). Особливості спадкування деяких прав та обов'язків, що належали спадкодавцю. Права та обов'язки, що не входять до складу спадщини.
 - 6.6. Відкриття спадщини. Час та місце відкриття спадщини, їх значення

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: спадкове право; спадкові правовідносини; принцип універсальності спадкового правонаступництва; принцип свободи заповіту; принцип забезпечення прав та інтересів обов'язкових спадкоємців; принцип свободи вибору у спадкоємців, які закликаються до спадкування; спадковий реєстр, спадкове правонаступництво; види спадкування; спадкодавець; спадкоємець; спадщина (спадкова маса); права та обов'язки, що не входять до складу спадщини; час відкриття спадщини, місце відкриття спадщини.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто ознайомитися з положеннями Наказу Міністерства юстиції України від 7.07.2011 р. № 1810/5 «Про затвердження Положення про Спадковий реєстр», а також Цивільного кодексу України.

Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#Text>

Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-п#Text>

Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України № 419 від 15.06.1994 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/419-94-п>

Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>

Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів від 05.10.1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_424#Text

Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів від 16.05.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_678#Text

З метою засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту необхідно звернути увагу на наступні положення.

Спадкування — це перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців) (ст. 1216 ЦК).

Сукупність правових норм, які регулюють правовідносини, що виникають внаслідок переходу прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців), становить підгалузь спадкового права.

Спадкування буває двох видів:

- спадкування за заповітом;
- спадкування за законом.

Законодавець надає перевагу спадкуванню за заповітом, в якому особа може висловити свою волю щодо розпорядження належним їй майном на користь будь-якої іншої особи. Щодо спадкування за законом, то воно може мати місце лише за умов: а) відсутності заповіту; б) визнання його недійсним; в) неприйняття спадщини або відмова від її прийняття; г) неохоплення заповітом усієї спадщини.

Суб'єктами спадкових правовідносин є спадкодавець та спадкоємець.

Спадкодавець — це фізична особа, майно якої після її смерті переходить у спадщину до іншої особи чи до інших осіб. Спадкодавцем може бути лише фізична особа незалежно від віку, статі, стану здоров'я тощо.

Спадкоємець — це особа, яка у разі смерті тієї чи іншої фізичної особи набуває права одержати його спадкове майно, тобто має право на спадкування. Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. А спадкоємцями за заповітом можуть бути також юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

Законодавець передбачає випадки, за яких особу може бути усунено від права на спадкування (ст. 1224 ЦК).

Не мають права на спадкування ні за законом, ні за заповітом особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя, крім випадку, коли спадкодавець призначив таку особу своїм спадкоємцем за заповітом, знаючи про це.

Не мають права на спадкування за заповітом особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині.

Не мають права на спадкування за законом:

1) батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, і їхні права не було поновлено на час відкриття спадщини;

2) батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо цю обставину встановлено судом;

3) одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду. Однак якщо шлюб визнано недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуто ними за час цього шлюбу;

особа, яка ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані, — за рішенням суду. Таке правило поширюється на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ (її ще називають “спадкове майно” або “спадкова маса”). Об'єкти бувають майнового (речі, майнові права та права вимоги) та немайнового (авторське право на опублікування і розповсюдження творів науки, літератури, мистецтва та одержання винагороди, право на одержання диплому за відкриття, авторського свідоцтва чи патенту на винахід, виключне право на винахід, промисловий зразок, корисну модель на підставі патенту) характеру. Причому спадкоємці не можуть прийняти лише права і відмовитися від прийняття обов'язків, оскільки спадщина приймається не в частині, а в цілому.

Відповідно до ст. 1219 ЦК, до складу спадщини не входять права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- 5) фідучіарні (особистісні) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, які припиняються смертю одного з них.

Право на спадкування виникає в день відкриття спадщини. Відкриття спадщини — це настання певних обставин, за яких у відповідних осіб виникає право спадкоємства. До обставин, що зумовлюють відкриття спадщини, закон відносить (ст. 1220 ЦК):

смерть особи;

оголошення особи померлою.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого її оголошено померлою. Встановлення часу відкриття спадщини має важливе значення, бо на час відкриття спадщини визначається коло спадкоємців, склад спадкового майна.

Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожної з них. Відповідно, якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожної з цих осіб.

Місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні такого майна, або вимоги кредиторів. На підставі отриманої першої заяви нотаріус заводить спадкову справу, яка підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Семінарське заняття 2

Тема 3-4. Спадкування за заповітом. Спадкування за законом

Питання для усного опитування та дискусії

1. Поняття та особливості заповіту.

2. Свобода заповіту, її зміст та межі.
3. Заповідальна правосуб'єктність (тестаментоздатність).
4. Вимоги до заповіту. Форма заповіту. Порядок складання заповіту. Суб'єкти, які наділені повноваженнями щодо посвідчення заповітів. Внесення інформації про заповіт до Спадкового реєстру.
5. Окремі види заповітів:
6. Зміст заповіту. Окремі заповідальні розпорядження:
 - 6.1. Підпризначення спадкоємця.
 - 6.2. Заповідальний відказ (легат).
 - 6.3. Покладання.
 - 6.4. Встановлення сервітуту.
 - 6.5. Призначення виконавця заповіту.
7. Поняття, зміст та суб'єкти права на обов'язкову частку в спадщині
8. Зміна та скасування заповіту. Визнання заповіту недійсним.
9. Підстави виникнення права на спадкування за законом.
10. Спадкоємці за законом, порядок їх закликання до спадкування.
11. Особливості спадкування усиновлених та усиновлювачів спадкодавця.
12. Частки спадкоємців за законом у спадковій масі.
13. Спадкування за правом представлення.

Ситуативні завдання

Задача 1

Помер Вашкевич. Після його смерті залишилося наступне майно: житловий будинок, предмети домашньої обстановки та вжитку, легковий автомобіль, гараж, садовий будиночок та земельна ділянка в садівничому товаристві, грошовий внесок, заповіданий недержавному інституту.

У 2007 р. Вашкевич заповів все майно Васильєву. Через два роки він склав новий заповіт, згідно з яким всі його майно мало перейти до Ворона, його давнього друга. Через кілька місяців Вашкевич посвідчив наступний заповіт, яким скасував заповіт, складений ним в 2007 р.

На спадщину претендують: дочка Вашкевича, його неповнолітній онук, батько якого (син Вашкевича) помер до відкриття спадщини, Воронов та недержавний інститут.

Хто буде закликаний до спадкування і як повинно бути розподілене майно?

Задача 2

Позивачка Кузнєцова перебувала в зареєстрованому шлюбі з Ковальовим з 1978 року. Під час спільного життя ними був побудований житловий будинок.

Після смерті Ковальова стало відомо, що він в 2009 році склав заповіт, за яким одну половину будинку заповів позивачці, а другу - дочкам від першого шлюбу - Брінцалової і Рибкіної (відповідачка по справі).

Посилаючись на те, що будинок є спільною сумісною власністю подружжя, а тому Ковальов не мав права розпоряджатися всім будинком, Кузнєцова просила визнати за нею право власності на половину будинку, а також виділити їй 1/4 будинку згідно із заповітом.

Районний суд задовольнив позов Кузнєцової частково. Їй була виділена половина будинку як співвласнику. Виходячи зі змісту заповіту, суд витлумачив волю спадкодавця таким чином, що він мав намір залишити половину будинку дружині і половину дітям. Тому з заповіданої дітям половини будинку суд виділив позивачці лише обов'язкову частку, визнавши заповіт тим самим недійсним лише в цій частині.

Чи правильне рішення виніс суд?

Задача 3

Дружина відомого художника незабаром після його смерті склала заповіт, за яким все

майно залишала племіннику чоловіка Іванову, але при цьому зобов'язувала його здійснювати щомісячні довічні виплати в розмірі не нижче мінімальної заробітної праці її подрузі Осетровій, а в їхньому будинку організувати музей художника з постійно діючою виставкою його картин. Через два роки вона померла.

Іванов, ознайомившись зі змістом заповіту, дізнався також, що померла має значну заборгованість по позиці і тому вирішив відмовитися від спадщини.

Осетрова, знаючи зміст заповіту своєї подруги, звернулася до Іванова за отриманням передбачених в заповіті виплат і зажадала терміново приступити до організації музею в будинку художника. Іванов відмовився від виконання її вимог. Інших спадкоємців у померлої не було.

До кого повинна звернутися Осетрова за виконанням заповіту?

Задача 4

Кулак заповів своє майно Стрелку, але оскільки Шиманський мав право на обов'язкову частку, то суд визнав заповіт Кулака частково недійсним. Незабаром після цього Шиманський, не встигнувши прийняти спадщину у вигляді обов'язкової частки, помер.

Чи може перейти до спадкоємців Шиманського в порядку спадкової трансмісії право на прийняття обов'язкової частки?

Задача 5

В автомобільній катастрофі загинули Зверєва та її дочка Кулікова. На спадщину претендують дочка Кулікової і рідна сестра Зверєвої.

Хто з них буде закликаний до спадкування?

Задача 6

Після смерті громадянина Пупка в нього залишилося майно на 10 000 грн. Про своє бажання отримати це майно заявили 12-річна дочка, 82-річна мати і два брати померлого (відповідно 30 та 62 років). *Прийміть рішення в цій ситуації.*

Задача 7

Після смерті самотньої жінки, заповіту щодо її власного будинку та майна на суму 16 000 грн не було виявлено. Родичів в неї також не було. Постало питання про подальшу долю майна жінки. *Як ви вирішите цю ситуацію?*

Задача 8

У померлої громадянки Крошки залишилися мати і чоловік. Крім того, громадянка мала двох братів і сестру. Мати, чоловік і сестра відмовилися від спадщини. *Дайте їй відповідь про долю заповіту.*

Задача 9

2 січня 2015 року помер громадянин Пилипов, після смерті якого залишилось спадкове майно у вигляді квартири в місті Суми. До нотаріальної контори звернувся Новіков, який є онуком двоюрідної сестри спадкодавця з заявою про прийняття спадщини.

Чи належить Новіков до якої-небудь черги спадкоємців за законом? В якому разі він може одержати свідоцтво про право на спадщину?

Задача 10

Після смерті Іванова залишалася спадщина на суму 56 000 грн. Майно і кошти були придбані за період спільного життя з дружиною. З ним проживала тітка, яка знаходилася на його утриманні. З родичів є син, який проживав окремо (повнолітній), дружина, мати.

Івановим був складений заповіт на четверту частку всього майна, за яким

спадкоємцем цієї частки є син.

Хто і в якій частці отримає спадкове майно?

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: заповіт; свобода заповіту; заповідальна правосуб'єктність (тестаментоздатність); форма заповіту; суб'єкти, які наділені повноваженнями щодо посвідчення заповітів; заповіт з умовою; секретний заповіт; заповіт подружжя; підпризначення спадкоємця; заповідальний відказ (легат); покладання; встановлення сервітуту; призначення виконавця заповіту; право на обов'язкову частку в спадщині; зміна та скасування заповіту; визнання заповіту недійсним; спадкування за законом; спадкоємці за законом; черговість спадкування за законом; спадкування усиновлених та усиновлювачів спадкодавця; спадкування за правом представлення.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на вивченні положень наступних нормативних актів та актів вищих судових органів:

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#Text>

Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-p#Text>

Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України № 419 від 15.06.1994 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/419-94-p>

Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>

З метою засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту необхідно звернути увагу на наступні положення.

Заповіт — це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Це право тісно пов'язано з особою, а тому вчинення заповіту через представника не допускається.

За своєю юридичною природою заповіт є одностороннім правочиною, який дійсний за умови додержання встановленої законом форми та змісту. ЦК висуває такі вимоги до форми заповіту: 1) складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складання; 2) має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, його підписує інша особа, що засвідчується у відповідному порядку із зазначенням причин, за яких текст заповіту не міг підписати заповідач власноруч; 3) має бути посвідчений нотаріусом- або уповноваженою на це посадовою, службовою особою відповідного органу місцевого самоврядування — якщо у населеному пункті немає нотаріуса. До нотаріального посвідчення прирівнюється посвідчення заповіту:

а) головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником

шпиталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів — осіб, які перебуває на лікуванні у лікарні, шпиталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також осіб, які проживають у будинках для осіб похилого віку та інвалідів;

б) капітаном судна — осіб, які перебувають під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України;

в) начальником експедиції — осіб, які перебувають у пошуковій або іншій експедиції;

г) командиром (начальником) військової частини, з'єднання, установи або закладу — військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також робітників, службовців, членів їхніх сімей і членів сім'ї військовослужбовців;

г) начальником місця позбавлення волі — осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі;

д) начальником слідчого ізолятора — осіб, які тримаються під вартою.

При посвідченні заповіту нотаріусом, заповідач особисто подає йому написаний власноруч або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів заповіт. Але нотаріус може записати заповіт зі слів особи власноруч чи за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. У цьому разі заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем і підписаний ним.

Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, який нотаріус на прохання особи записав з її слів власноруч чи за допомогою загальноприйнятих технічних засобів, то посвідчення заповіту має відбуватися при свідках. У такому самому порядку посвідчується заповіт, що прирівнюється до нотаріально посвідченого.

Не можуть бути свідками: а) нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт; б) спадкоємці за заповітом; в) члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом; г) особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт.

Свідки, при яких посвідчено заповіт, зачитують його вголос та ставлять свої підписи на ньому. В текст заповіту заносяться відомості про особу свідків.

ЦК України проголошує принцип свободи заповіту, відповідно до якого заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Крім того, він може без зазначення будь-яких причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У цьому разі ця особа не може одержати право на спадкування. Але свобода заповіту має певні межі: не можна позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині. Свобода заповіту стосується не лише визначення кола спадкоємців, а й визначення обсягу спадкової маси, яку заповідають. Заповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати у майбутньому. Можна скласти заповіт щодо усієї спадщини або лише щодо її частини. Якщо заповідач розподілив між спадкоємцями у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав. Слід наголосити на тому, що чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини, оскільки з моменту складання заповіту до моменту відкриття спадщини її обсяг може змінитися.

У змісті заповіту заповідач може зробити заповідальний відказ, покласти інші обов'язки на спадкоємця, встановити умову, підпризначити спадкоємця або встановити сервітут.

Заповідальний відказ (легат) — це покладення на спадкоємця обов'язку передати третім особам (відказонабувачам) у власність або за іншим речовим правом майнове право або річ, що входить або не входить до складу спадщини. Заповідальний відказ втрачає чинність у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини.

Покладення на спадкоємця інших обов'язків передбачає покладення обов'язку щодо вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема, щодо розпорядження особистими

паперами, визначення місця й форми здійснення ритуалу поховання, або щодо вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (це є різновид заповітного розпорядження — покладення).

Виникнення права на спадкування за заповітом може виникати в зв'язку з виконанням встановленої в заповіті умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з поведінкою особи, яку призначено в заповіті (наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). Умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини і є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства. Особа, призначена в заповіті, не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що вона не знала про неї, або якщо настання умови від неї не залежало.

Заповідач має право призначити іншого спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме її або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права на спадкування тощо. Підпризначеним спадкоємцем може бути будь-який учасник цивільних відносин.

Щодо частини спадщини, яку не охоплено заповітом, то вона спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах (у порядку спадкування за законом). До числа цих спадкоємців належить також спадкоємець за законом, яким іншу частину спадщини вже було передано за заповітом.

Існує категорія осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині. Це неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Вони спадкують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Будь-які обмеження та обтяження, встановлені в заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку в спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку. В цілому право на обов'язкову частку в спадщині є певною соціальною гарантією для осіб, які не можуть забезпечувати самостійне існування.

Спадкування за законом. Спадкування за законом відбувається у випадках, якщо: спадкодавець не залишив заповіту; заповіт визнано недійсним; заповідано лише частину майна або заповіт визнано недійсним в одній із частин; спадкоємець за заповітом відмовився від спадщини або її не прийняв; спадкоємець за заповітом помер раніше спадкодавця; спадкоємець за заповітом усунутий від права на спадкування відповідно до закону.

Порядок спадкування за законом визначається черговістю закликання спадкоємців до права на спадкування. Кожна наступна черга одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків зміни черговості одержання права на спадкування. Черговість одержання права на спадкування може бути змінено після відкриття спадщини шляхом укладання нотаріально посвідченого договору заінтересованими спадкоємцями. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку в спадщині. Фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

ЦК встановив п'ять черг спадкоємців. До першої черги спадкоємців за законом належать діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той із подружжя, який його пережив, та батьки. У другу чергу спадкоємців включено рідних братів та сестер спадкодавця, його бабу та діда як з боку батька, так і з боку матері. Рідні дядько та тітка спадкодавця мають право спадкувати в третю чергу. До числа спадкоємців четвертої черги включено осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше ніж 5 років до часу відкриття спадщини. У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення

включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. Порядок встановлення ступеня споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця, але народження самого спадкодавця не входить до цього числа. До п'ятої черги включено і утриманців спадкодавця, які не були членами його сім'ї. А утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менше ніж 5 років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Ще однією особливістю в порядку спадкування за законом є спадкування за правом представлення, тобто в разі смерті спадкоємця за законом після прийняття спадщини, цю частину спадщини спадкують: 1) внуки та правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини; 2) прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини; 3) племінники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини; 4) двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини. Якщо спадкують за правом представлення кілька осіб, частка їхнього померлого родича ділиться між ними порівну.

Семінарське заняття 3 **Теми 5-6. Здійснення права на спадкування. Охорона** **спадкового майна.**

Питання для усного опитування та дискусії

1. Прийняття спадщини. Способи та строк прийняття спадщини. Правові наслідки прийняття спадщини.
2. Спадкова трансмісія.
3. Відмова від прийняття спадщини, її оформлення і правові наслідки.
4. Розподіл спадкового майна.
5. Оформлення спадкових прав.
6. Оподаткування спадщини.
7. Відповідальність спадкоємця за боргами спадкодавця.
8. Підстави для вжиття заходів з охорони спадкового майна.
9. Заходи по охороні спадковим майном:
 - 9.1. Опис майна;
 - 9.2. Призначення охоронця спадкового майна;
 - 9.3. Передача на зберігання окремих видів спадкового майна;
 - 9.4. Передача речей, що не мають цінності у зв'язку зі зносом;
 - 9.5. Передача на зберігання продуктів харчування
 - 9.6. Видача грошових сум із спадкового майна
10. Встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин.
11. Управління спадковим майном.
12. Охорона спадкового майна виконавцем заповіту.

Задача 1

Після смерті Васильєва, який працював завідувачем складу, була виявлена недостача матеріальних цінностей. Частина недостачі була погашена грошима, що належали Васильєву. Склад пред'явив позов про стягнення решти суми недостачі до Харитоновой, яка отримала за заповітом Васильєва 120 000 грн.

Суд першої інстанції позов задовольнив. Апеляційний позов визнав рішення суду першої інстанції правильним. Ці суди виходили з того, що Харитонova, отримавши у спадок 120 000 грн., На підставі ст. 1282 ЦК України спадкоємець відповідає за борги спадкодавця.

На рішення була подана касаційна скарга. В ній, зокрема, було вказано, що відповідачка гроші отримала не в спадщину, а на підставі укладеного договору добровільного страхування від нещасного випадку, за яким була призначена одержувачем страхових сум на випадок смерті страхувальника. Отже, 1282 ЦКУ не може бути застосована до даної ситуації, оскільки страхове забезпечення, яке повинно бути виплачено третій особі, не входить до спадкової маси і на нього не може бути звернено стягнення за боргами спадкодавця.

Чи правильне рішення суду апеляційної інстанції?

Задача 2.

10-річний Юра проживав з батьком, матір'ю і бабусею. Після смерті матері його батько одружився і незабаром перейшов жити до дружини. Юра залишився з бабусею, яка, оскільки батько не надавав допомоги у вихованні сина, всі турботи по його вихованню та утриманню прийняла на себе.

Через три роки бабуся померла і Юра став проживати з батьком. На спадщину, що залилася після смерті бабусі, претендують її дочка і син.

Батько Юри звернувся в юридичну консультацію за роз'ясненням, чи є Юра спадкоємцем бабусі

Дайте роз'яснення батькові Юри.

Задача 3

Дружина відомого художника незабаром після його смерті склала заповіт, за яким все майно залишала племіннику чоловіка Іванову, але при цьому зобов'язувала його здійснювати щомісячні довічні виплати в розмірі не нижче мінімальної заробітної праці її подрузі Осетровій, а в їхньому будинку організувати музей художника з постійно діючою виставкою його картин. Через два роки вона померла.

Іванов, ознайомившись зі змістом заповіту, дізнався також, що померла має значну заборгованість по позиці і тому вирішив відмовитися від спадщини.

Осетрова, знаючи зміст заповіту своєї подруги, звернулася до Іванова за отриманням передбачених в заповіті виплат і зажадала терміново приступити до організації музею в будинку художника. Іванов відмовився від виконання її вимог. Інших спадкоємців у померлої не було.

До кого повинна звернутися Осетрова за виконанням заповіту?

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: заповіт; свобода заповіту; заповідальна правосуб'єктність (тестаментоздатність); форма заповіту; суб'єкти, які наділені повноваженнями щодо посвідчення заповітів; заповіт з умовою; секретний заповіт; заповіт подружжя; підпризначення спадкоємця; заповідальний відказ (легат); покладання; встановлення сервітуту; призначення виконавця заповіту; право на обов'язкову частку в спадщині; зміна та скасування заповіту; визнання заповіту недійсним.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на положеннях таких нормативних актів та акті вищих судових органів:

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#Text>

Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-p#Text>

Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України № 419 від 15.06.1994 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/419-94-п>

Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя від 29.01.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/n0001323-09>

Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>

З метою засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту необхідно звернути увагу на наступні положення.

Під час спадкування права та обов'язки переходять від спадкодавця до спадкоємця (спадкоємців). Цю процедуру має бути належним чином оформлено, що дасть можливість у повному обсязі захистити права та охоронювані законом інтереси спадкоємців.

Оформленню спадкових прав передують відкриття спадщини, що відбувається у день смерті спадкодавця або у день оголошення його померлим. Спадщина відкривається за місцем останнього проживання, а у разі, коли воно невідоме, — за місцем знаходження нерухомого майна чи його частини. Для того, щоб прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття, необхідно подати відповідну заяву до нотаріальної контори, причому цю заяву подає спадкоємець особисто. Від імені неповнолітньої особи, яка не досягла 14 років чи недієздатної особи, заяву подають батьки (усиновителі), опікуни. Неповнолітня особа, яка досягла 14 років, може подати заяву самостійно. Якщо спадкоємець постійно проживав із спадкодавцем, то від нього не вимагається подання заяви в нотаріальну контору, оскільки презюмується факт прийняття спадщини, внаслідок фактичного вступу у володіння спадковим майном.

Прийняття спадщини обмежується шестимісячним строком, який обчислюється з часу відкриття спадщини. Крім цього, ЦК передбачає, що якщо виникнення в особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у 3 місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. У тому разі, якщо строк, що залишився, менший за 3 місяці, він продовжується до 3 місяців. У разі пропуску встановлених вище строків, законодавство передбачає відповідні наслідки — якщо спадкоємець протягом зазначеного у законі строку не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що її не прийняв. У такому разі, спадкоємець втрачає право на спадщину, за винятком таких випадків:

- якщо звернеться з позовом до суду і доведе, що строк було пропущено з поважної причини;
- якщо отримає письмову згоду інших спадкоємців і звернеться до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини.

Під час процедури оформлення спадкових прав може виникнути необхідність у вжитті заходів з охорони спадкового майна, які здійснюються в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження спадкового майна до прийняття спадщини спадкоємцями. Ці заходи вживають за заявою спадкоємців або за ініціативою нотаріуса, органу місцевого самоврядування у місцевості, де немає

нотаріальної контори. Для охорони спадкового майна проводять опис майна і передають його на зберігання спадкоємцям або іншим особам. Триває охорона спадкового майна до закінчення строку, встановленого для прийняття спадщини, а витрати на неї (охорону) відшкодовують спадкоємці.

Спадкові права оформляються шляхом видачі нотаріусом свідоцтва про право на спадщину, яке буває двох видів: свідоцтво про право на спадщину за законом та свідоцтво про право на спадщину за заповітом. Нотаріус, видаючи свідоцтво про право на спадщину за законом, перевіряє факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, наявність підстав для закликання до спадкоємства за законом осіб, які подали заяву про видачу свідоцтва, та склад спадкового майна.

Видаючи свідоцтво про право на спадщину за заповітом, нотаріус перевіряє факт смерті спадкодавця, наявність заповіту, час і місце відкриття спадщини, склад спадкового майна. Нотаріус також перевіряє коло осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині.

Якщо спадщина приймається кількома особами, то кожному із них видається свідоцтво із зазначенням їх частки. Проте відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Однак ЦК зобов'язує спадкоємців звернутися за свідоцтвом про право на спадщину на нерухоме майно.

За загальним правилом, свідоцтво про право на спадщину видається після закінчення 6 місяців із часу відкриття спадщини. Якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще ненародженої дитини, свідоцтво може бути видано лише після народження дитини. До закінчення строку на прийняття спадщини нотаріус може видати спадкоємцеві дозвіл на одержання частини вкладу спадкодавця у банку (фінансовій установі), якщо це зумовлено обставинами, що мають істотне значення.

Цивільне законодавство передбачає державну реєстрацію права на спадщину в разі, якщо до спадкового майна входить нерухоме майно, — право власності спадкоємця на таке майно виникає з моменту державної реєстрації.

На практиці можуть бути випадки, коли необхідно внести зміни до свідоцтва про право на спадщину. Для цього має бути згода усіх спадкоємців, які прийняли спадщину, або відповідне рішення суду про внесення змін до свідоцтва.

Свідоцтво про право на спадщину може бути визнано недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, передбачених законом.

Семінарське заняття 4

Тема 7-8. Договори у спадковому праві. Захист спадкових прав за законодавством України.

Питання для усного опитування та дискусії

1. Правочини (поняття) у спадковому праві: поняття, значення, класифікація.
2. Спадковий договір.
3. Інші договори в спадковому праві:
 - 3.1. Договір про зміну розміру часток у спадщині;
 - 3.2. Договір про поділ спадщини;
 - 3.3. Договір про зміну черговості спадкування;
 - 3.4. Договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту.
4. Судове визнання спадкових прав. Види справ про спадкування.
5. Визнання спадщини відумерлою.
6. Особливості спорів у спадкових справах.
7. Актуальна судова практика у спадкових спорах.

Задача 1

Між Людмилою Сич та Луком було укладено спадковий договір, за яким Сич в якості відчужувача передає у власність Лука домоволодіння, а Лук зобов'язується щоденно забезпечувати відчужувача за свій рахунок продуктами харчування згідно норм, встановлених державою для людей похилого віку, та виконувати ремонт житлового будинку і господарських будівель. Внаслідок невиконання набувачем умов договору Сич звернулася до суду з позовною заявою, в якій просила розірвати спадковий договір та повернути їй домоволодіння. При вирішенні даної справи суд, виходячи з того, що обов'язки набувача за спадковим договором здебільшого зводилися до надання утримання відчужувачеві, керувався положеннями про довічне утримання, зокрема ст.ст. 744, 755 ЦК України, однак ухвалив рішення про розірвання спадкового договору, норми про який взагалі не застосовувалися при ухваленні рішення.

Проаналізуйте ситуацію.

Задача 2

Між Катериною та її двома синами Романом та Олегом було укладено спадковий договір. Роман та Олег є набувачами за спадковим договором, які після смерті матері - Катерини набувають у власність по $\frac{1}{4}$ належного їй на праві власності будинку, взамін чого Роман та Олег зобов'язуються виконувати розпорядження Катерини щодо забезпечення її належними лікувальними засобами незалежно від їх вартості згідно з рецептами лікарів, продуктами харчування, по необхідності одягом та доглядом. Внаслідок того, що Роман відмовлявся виконувати зобов'язання, взяті на себе за умовами договору, вчиняв безпідставні сварки та проявляв неадекватне ставлення до Катерини, вона звернулася з позовом до Романа про розірвання спадкового договору в частині прав і обов'язків Романа за спадковим договором.

Олег в процесі виступає як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Виходячи з того, що Роман відмовляється виконувати зобов'язання, взяті на себе за умовами договору, та керуючись ч. 1 ст. 1308 ЦК України, суд ухвалив рішення задовольнити позов: розірвати спадковий договір, укладений між Катериною, з однієї сторони, та Романом та Олегом, з іншої, але лише в частині, що стосується прав і обов'язків Романа за спадковим договором.

Проаналізуйте ситуацію.

Задача 3

Проаналізуйте ситуацію.

Між Пушком та Вакулою 20 липня 2006 р. був укладений спадковий договір, за яким Пушок в разі своєї смерті передає Вакулі належну йому на праві власності квартиру, а Вакула зобов'язується довічно утримувати Пушка, і який сторони домовилися посвідчити нотаріально протягом 10 днів після його укладення.

Однак нотаріально посвідчений такий договір не був. Після смерті Пушка Дед пред'явив позов до Вакули про усунення перешкод в користуванні майном, а В. Вакула, який виконав умови спадкового договору, звернувся до суду з зустрічним позовом до Деда про визнання спадкового договору дійсним на тій підставі, що Пушок ухилявся нотаріально посвідчити спадковий договір, посиляючись на зайнятість, а Вакула виконав свої обов'язки відповідно до умов договору, що підтверджується показаннями свідків.

Суд, керуючись ч. 2 ст. 220 ЦК України та приймаючи до уваги, що сторони, які уклали спадковий договір, домовилися щодо всіх істотних його умов, Вакула виконував розпорядження Пушка та утримував його за свої кошти, а останній ухилявся від нотаріального посвідчення договору, ухвалив, що цей договір повинен бути визнаний дійсним і за Вакулою може бути визнано право власності на квартиру, визначену спадковим договором. Суд ухвалив позов про визнання спадкового договору, не посвідченого нотаріально, задовольнити: визнати спадковий договір дійсним та визнати за Вакулою право власності на квартиру.

Методичні вказівки

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : правочини в спадковому праві; спадковий договір; договір про зміну розміру часток у спадщині; договір про поділ спадщини; договір про зміну черговості спадкування; договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту; охорона спадщини; управління спадщиною; борги спадкодавця; судові спори по спадкуванню.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на положеннях таких нормативних актів та акті вищих судових органів:

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.

Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя від 29.01.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/n0001323-09>

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р.

№ 3306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#Text>

Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-p#Text>

Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм законодавства про власність та спадкування: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 27.09.2012 р. № 10-1387/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1387740-12#Text>

Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>

Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>

З метою засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту необхідно звернути увагу на наступні положення:

За загальним правилом правочини у спадковому праві односторонні, і це стосується заповіту. Втім існують випадки двосторонніх правочинів (сторони мають взаємні права та обов'язки).

Заповіт односторонній правочин, а спадковий договір – двосторонній: заповіт є розпорядженням однієї особи, яке не залежить волі майбутніх спадкоємців, то і скасований чи змінений він теж може бути в односторонньому порядку в будь-який час і скільки завгодно разів до моменту смерті заповідача. На відміну від заповіту, спадковий договір завжди є двостороннім правочином. Він зв'язує двох сторін — майбутнього спадкодавця та спадкоємця — і не може бути позбавлений юридичної сили актом односторонньої волі спадкодавця.

Сутність спадкового договору як інституту договірної, а не спадкового права проявляється в тому, що за таким договором відбувається розпорядження належним відчужувачеві майном ще за життя, але із набуттям набувачем права власності на майно після смерті відчужувача.

Саме з таких позицій виходить і судова практика, яка підтверджує, що перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а

тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, в т.ч. право на обов'язкову частку (п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування»).

Відтак спадковий договір має подвійну правову природу, він одночасно є і розпорядженням на випадок смерті, і договором, змістом якого визначаються його істотні умови. Спадковий договір виступає різновидом договорів про передачу майна у власність. Схожість спадкового договору із спадкуванням виявляється в спільності основної юридичної підстави виникнення права на спадкування у спадкоємців і права власності у набувача, якою є смерть фізичної особи — відчужувача.

Для виникнення права на спадкування необхідним є настання інших, крім смерті власника майна, юридичних фактів (перебування у шлюбі, спорідненість, перебування на утриманні тощо), які не притаманні спадковому договору. Крім цього, для набуття права власності на спадщину спадкоємець повинен її прийняти, в той час як право власності на майно, що є предметом спадкового договору, виникає у набувача автоматично з моменту смерті відчужувача.

1.4. Самостійна робота студентів

Тема 1. Спадкове право як підгалузь цивільного права

Завдання 1. Напишіть есе на тему: «На мою думку, найважливіший принцип спадкового права це ...».

Тема 2. Загальні положення спадкового права

Завдання 1. Проаналізуйте зміст ст. 1232-1 ЦК України. Розкрийте поняття «спеціальне майнове право».

Тема 3. Спадкування за заповітом

Завдання 1. До вас звернувся клієнт з проханням допомогти скласти йому заповіт. Складіть проект заповіту (на вибір):

- а) на все майно на користь кількох спадкоємців із зазначенням часток у спадщині;
- б) розподілом майна між спадкоємцями та підпризначенням спадкоємця.
- в) із заповідальним відказом.
- г) заповіт подружжя.

Тема 4. Спадкування за законом

Завдання 1. Проаналізуйте порядок зміни черговості спадкування (договірний та судовий).

Тема 5. Здійснення права на спадкування

Завдання 1. Здійсніть порівняльний аналіз спадкування за правом представлення та спадкової трансмісії.

Завдання 2. Визначте перелік осіб, які звільняються від сплати державного мита за видачу свідоцтва про право на спадщину.

Тема 6. Охорона спадкового майна

Завдання 1. Складіть проект акту про опис спадкового майна.

Тема 7. Договори у спадковому праві

Завдання 1. Складіть проект спадкового договору.

Тема 8. Захист спадкових прав за законодавством України

Завдання 1. Складіть проект позовної заяви про визнання заповіту недійсним.

Завдання 2. Проаналізуйте судову практику у спадкових справах Хмельницького міськрайонного суду за 2018-2019 рр.

Тема 9. Загальна характеристика спадкового права зарубіжних країн

Завдання 1. Здійсніть порівняльний аналіз підстав спадкування, передбачених законодавством України та законодавством зарубіжних країн (від двох країн, на власний вибір).

1.5.1. Завдання для контрольної роботи

Варіант 1

Теоретичні питання

1. Спадкування частки у праві спільної сумісної власності.
2. Спадкові правовідносини.

Завдання

Завдання 1. Дайте порівняльну характеристику універсального та сингулярного правонаступництва.

Завдання 2. Складіть проект спадкового договору.

Варіант 2

Теоретичні питання

1. Спадкування права на вклад у банку (фінансовій установі).
2. Місце спадкового права в системі цивільного права.

Завдання

Завдання 1. Назвіть етапи розвитку спадкових правовідносин та охарактеризуйте права та обов'язки суб'єктів спадкових правовідносин на кожному з цих етапів.

Завдання 2. Проаналізуйте ситуацію. Між П. та В. 20 липня 2006 р. був укладений спадковий договір, за яким П. в разі своєї смерті передає В. належну йому на праві власності квартиру, а В. зобов'язується довічно утримувати П., і який сторони домовилися посвідчити нотаріально протягом 10 днів після його укладення. Однак нотаріально посвідчений такий договір не був. Після смерті П., Д. пред'явив позов до В. про усунення перешкод в користуванні майном, а В., який виконав умови спадкового договору, звернувся до суду з зустрічним позовом до Д. про визнання спадкового договору дійсним на тій підставі, що П. ухилився нотаріально посвідчити спадковий договір, посиляючись на зайнятість, а В. виконав свої обов'язки відповідно до умов договору, що підтверджується показаннями свідків. Суд, керуючись ч. 2 ст. 220 ЦК України та приймаючи до уваги, що сторони, які уклали спадковий договір, домовилися щодо всіх істотних його умов, В. виконував розпорядження П. та утримував його за свої кошти, а останній ухилився від нотаріального посвідчення договору, ухвалив, що цей договір повинен бути визнаний дійсним і за В. може бути визнано право власності на квартиру, визначену спадковим договором. Суд ухвалив позов про визнання спадкового договору, не посвідченого нотаріально, задовольнити: визнати спадковий договір дійсним та визнати за В. право власності на квартиру.

Варіант 3

Теоретичні питання

1. Спадкування права інтелектуальної власності
2. Принципи спадкового права.

Завдання

Завдання 1. Проаналізуйте судову практику в спадкових справах за 2018 р.

Завдання 2. Проаналізуйте ситуацію. Між К.(відчужувач) та П. (набувач) 25 червня 2005 р. було укладено спадковий договір, за яким П. після смерті К. набуває право власності на належну йому квартиру. М., яка 15 років проживала з К. однією сім'єю без реєстрації шлюбу, після смерті останнього пред'явила позов до П. про встановлення факту проживання однією сім'єю, визнання спадкового договору недійсним, визнання права користування квартирою. Позивачка посилалась на те, що вона, як член сім'ї К., вела з ним спільне господарство, користувалася квартирою, за спільні кошти вони сплачували квартплату та комунальні послуги, вона здійснювала догляд за К., а П. – своїх зобов'язань за спадковим договором не виконував. Водночас, С., В., та Я., чийм братом був К. і які є спадкоємцями П черги, пред'явили позов до М. та П. про визнання права спадкування за законом, визнання заповіту нікчемним, який стосується того ж майна, що й спадковий договір, та спадкового договору невиконаним, посилаючись на те, що П. не виконав своїх зобов'язань за спадковим договором. Суд першої інстанції рішенням від 21 червня 2007 р. задовольнив позовні вимоги М., а у задоволенні позовних вимог С., В. та Я. було відмовлено. Рішенням апеляційного суду від 16 серпня 2007 р. рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позовних вимог М. відмовлено, а позовні вимоги С., В. та Я. задоволені частково: визнано нікчемним заповіт, визнано невиконаними умови спадкового договору, за С., В. та Я. визнано право спадкування на квартиру, що була предметом спадкового договору. М. подала касаційну скаргу на рішення апеляційного суду, однак Верховний Суд України ухвалою від 3 грудня 2007 р. касаційну скаргу відхилив: рішення апеляційного суду залишив без змін.

Варіант 4

Теоретичні питання

1. Особливості участі у відносинах особи, зачатої за життя спадкодавця та народженої після його смерті (насцітуруса).

2. Визначення місця відкриття спадщини.

Завдання

Завдання 1. Проаналізуйте судову практику в спадкових справах Верховного Суду за 2020 р.

Завдання 2. Скласти проект Свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку щодо нерухомого майна.

Варіант 5

Теоретичні питання

1. Поняття комморієнтів.

2. Склад спадщини.

Завдання

Завдання 1. Проаналізуйте судову практику в спадкових справах за 2016 р.

Завдання 2. Складіть проект заповіту з умовою.

Варіант 6

Теоретичні питання

1. Суб'єкти спадкового наступництва

2. Спадкування права інтелектуальної власності.

Завдання

Завдання 1. Висловіть Вашу точку зору з приводу можливості неповнолітніх розпорядитися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами на випадок смерті.

Завдання 2. Складіть проект свідоцтва про право на спадщину за законом.

Варіант 7

Теоретичні питання

1. Способи прийняття спадщини
2. Спадкування усиновленими та усиновлювачами.

Завдання

Завдання 1. Проаналізуйте судову практику у спадкових справах Хмельницького міськрайонного суду за 2018 р.

Завдання 2. Складіть проект заповіту на все майно на користь кількох спадкоємців із зазначенням часток у спадщині.

Варіант 8

Теоретичні питання

1. Поняття та правове значення свідоцтва про право на спадщину.
2. Виконання заповіту.

Завдання

Завдання 1. Висловіть Вашу думку з приводу можливості укладення спадкового договору між подружжям.

Завдання 2. Складіть проект заповіту з розподілом майна між спадкоємцями та підпризначенням спадкоємця.

Варіант 9

Теоретичні питання

1. Особливості спадкування за заповітом з умовою.
2. Продовження строку на прийняття спадщини (із використанням судової практики).

Завдання

Завдання 1. Складіть таблицю щодо черговості спадкування за законом та за правом представлення.

Завдання 2. Складіть проект розпорядження про скасування заповіту.

Варіант 10

Теоретичні питання

1. Заповіт та його види за законодавством України.
2. Спадкування за правом представлення.

Завдання

Завдання 1. Проаналізуйте порядок зміни черговості спадкування (договірний та судовий).

Завдання 2. Складіть проект заповіту з заповідальним відказом.

Варіант 11

Теоретичні питання

1. Відповідальність спадкоємців за боргами спадкодавця.
2. Управління спадковим майном.

Завдання

Завдання 1. Складіть проект свідоцтва про право на спадщину за заповітом.

Варіант 12

Теоретичні питання

1. Охорона спадкового майна
2. Права та обов'язки сторін за спадковим договором.

Завдання

Завдання 1. Проаналізуйте ситуацію. Між С. та Л. було укладено спадковий договір, за яким С. в якості відчужувача передає у власність Л. домоволодіння, а Л. зобов'язується

щоденно забезпечувати відчужувача за свій рахунок продуктами харчування згідно норм, встановлених державою для людей похилого віку, та виконувати ремонт житлового будинку і господарських будівель. Внаслідок невиконання набувачем умов договору С. звернулася до суду з позовною заявою, в якій просила розірвати спадковий договір та повернути їй домоволодіння. При вирішенні даної справи суд, виходячи з того, що обов'язки набувача за спадковим договором здебільшого зводилися до надання утримання відчужувачеві, керувався положеннями про довічне утримання, зокрема ст.ст. 744, 755 ЦК України, однак ухвалив рішення про розірвання спадкового договору, норми про який взагалі не застосовувалися при ухваленні рішення.

Завдання 2. Здійсніть порівняльний аналіз спадкування за правом представлення та спадкової трансмісії.

Варіант 13

Теоретичні питання

1. Посвідчення та скасування заповіту подружжя.

2. Визнання спадщини відумерлою.

Завдання

Завдання 1. Визначте перелік осіб, які звільняються від сплати державного мита за видачу свідоцтва про право на спадщину.

Завдання 2. Проаналізуйте ситуацію. Між К. та її двома синами Р. та О. було укладено спадковий договір. Р. та О. є набувачами за спадковим договором, які після смерті матері – К. набувають у власність по ½ належного їй на праві власності будинку, взамін чого Р. та О. зобов'язуються виконувати розпорядження К. щодо забезпечення її належними лікувальними засобами незалежно від їх вартості згідно з рецептами лікарів, продуктами харчування, по необхідності одягом та доглядом. Внаслідок того, що Р. відмовлявся виконувати зобов'язання, взяті на себе за умовами договору, вчиняв безпідставні сварки та проявляв неадекватне ставлення до К., вона звернулася з позовом до Р. про розірвання спадкового договору в частині прав і обов'язків Р. за спадковим договором. О. в процесі виступає як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Виходячи з того, що Р. відмовляється виконувати зобов'язання, взяті на себе за умовами договору, та керуючись ч. 1 ст. 1308 ЦК України, суд ухвалив рішення задовольнити позов: розірвати спадковий договір, укладений між К., з однієї сторони, та Р. і О., з іншої, але лише в частині, що стосується прав і обов'язків Р. за спадковим договором

Варіант 14

Теоретичні питання

1. Черговість спадкоємців за законом. Розмір частки у спадщині при спадкуванні за законом.

2. Розгляд спорів про визнання заповіту недійсним.

Завдання

Завдання 1. Проаналізуйте, за якими критеріями здійснюється оподаткування об'єктів спадщини.

Завдання 2. Складіть проект заяви про прийняття спадщини.

1.5. Індивідуальні завдання

Індивідуальними завданнями студента є завдання для самостійної роботи. Дані завдання носять практичний та теоретичний характер.

1. Вимоги до виконання та оформлення студентами індивідуальних завдань (самостійної роботи)

Індивідуальним завданням студента є завдання для самостійної роботи, яке виконується кожним студентом індивідуально. Для студентів денної форми навчання воно виконується у межах годин, відведених для самостійної роботи студента. Індивідуальні завдання виконуються усіма студентами під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Це основний засіб оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Індивідуальні завдання кожним студентом здійснюються протягом семестру у письмовому вигляді на аркушах А-4. Робота починається з титульного аркуша. Титульний аркуш оформляється за зразком 1.

Технічні вимоги: текст має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали. Поля: верхнє – 2,0 см, нижнє – 2,0 см, ліве – 3,0 см, праве – 1,0 см. Зверху кожної сторінки повинно бути зазначено на назву теми.

Виконані індивідуальні завдання по кожній темі студент обов'язково повинен приносити на семінар з відповідної теми, на якій завдання оцінюється викладачем. Індивідуальні завдання виконуються за висунутими вимогами, єдиними для усіх студентів.

1.6. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі усного екзамену.

Питання для підсумкового контролю

1. Поняття та особливості спадкового права.
2. Основні принципи спадкового права.
3. Поняття та значення спадкування.
4. Підстави спадкування.
5. Спадкові правовідносини та їх суб'єкти.
6. Спадкодавець.
7. Правовий статус спадкоємців.
8. Поняття та особливості спадщини.
9. Склад спадкового майна.
10. Права та обов'язки, що не входять до складу спадщини.
11. Усунення від права на спадкування.
12. Відкриття спадщини.
13. Час відкриття спадщини та правове значення його встановлення.
14. Місце відкриття спадщини та правове значення його визначення.
15. Особливості спадкування права на вклад у банку (фінансовій установі).
16. Особливості спадкування права на відшкодування збитків, моральної шкоди та сплату неустойки.
17. Особливості спадкування обов'язку відшкодувати майнову шкоду (збитки) та моральну шкоду, що була завдана спадкодавцем.
18. Обов'язок спадкоємців відшкодувати витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця.
19. Види спадкування та їх характеристика.
20. Поняття та зміст заповіту.
21. Види заповітів.
22. Заповіт з умовою.

23. Заповіт подружжя.
24. Секретний заповіт.
25. Право заповідача на призначення спадкоємців.
26. Види заповідальних розпоряджень заповідача.
27. Заповідальний відказ.
28. Встановлення сервітуту в заповіті.
29. Підпризначення спадкоємців.
30. Форма заповіту.
31. Порядок посвідчення заповіту.
32. Посвідчення заповіту при свідках.
33. Право на обов'язкову частку у спадщині.
34. Скасування та зміна заповіту.
35. Тлумачення заповіту.
36. Таємниця заповіту.
37. Недійсність заповіту.
38. Підстави спадкування за законом.
39. Коло спадкоємців за законом.
40. Спадкування усиновленими та усиновлювачами.
41. Черговість спадкування за законом.
42. Спадкування за правом представлення.
43. Розмір частки у спадщині спадкоємців за законом.
44. Визнання спадщини відумерлою
45. Прийняття спадщини.
46. Строк для прийняття спадщини. Правові наслідки пропущення строку для прийняття спадщини.
47. Способи прийняття спадщини.
48. Право на відмову від прийняття спадщини.
49. Право на відмову від прийняття спадщини на користь іншої особи.
50. Спадкова трансмісія та спадкування за правом представлення.
51. Поділ спадкового майна між спадкоємцями.
52. Пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців. Обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредитора.
53. Охорона спадкового майна.
54. Заходи по охороні спадковим майном.
55. Управління спадщиною.
56. Встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин.
57. Виконання заповіту.
58. Повноваження виконавця заповіту.
59. Контроль за виконанням заповіту.
60. Оформлення права на спадщину.
61. Строк видачі свідоцтва про право на спадщину.
62. Спадковий договір.
63. Договори в спадковому праві.
64. Судове визнання спадкових прав. Види справ про спадкування.
65. Визнання спадщини відумерлою.

Приклад екзаменаційного білету

1. Черговість спадкування за законом.
2. Спадкова трансмісія та спадкування за правом представлення.
3. Поділ спадкового майна між спадкоємцями.

2. Схема нарахування балів

1. Нархування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:

2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 5 лекційних занять за заочною формою навчання.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з/п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій				
			1.	2.	3.	4.	5.
1.	Заочна	5	1	2	3	4	5

3. Обсяг балів, здобутих студентом під час семінарських занять, обчислюється за сумою балів, здобутих під час кожного із занять, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатком 3 до Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права.

З цієї навчальної дисципліни передбачено проведення 10 семінарських занять за денною формою навчання. За результатами семінарського заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття.

Критерії поточного оцінювання знань студентів наведені у п.4.3.8. Положення про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права (затвердженого 29 травня 2017 року, протокол № 14).

4. Обсяг балів, здобутих студентом за самостійну роботу (індивідуальні завдання), обчислюється за сумою балів, здобутих за виконання кожного із цих завдань у таких межах:

№ з/п	9 тем	Номер теми									Усього балів
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
1.	Максимальна кількість балів за самостійну роботу	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	40
	Усього балів										40

3. Рекомендовані джерела

3.1. Основні джерела

1. Заїка Ю. О., Рябоконь Є. О. Спадкове право. Навч. Посібник. За ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.

2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

4. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>

5. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

6. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку в спільному майні подружжя від 29.01.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/n0001323-09>

7. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

8. Порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11#Text>

9. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-п#Text>

10. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 р. № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text>

11. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text>

12. Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України № 419 від 15.06.1994 р. URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/419-94-п>

13. Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм законодавства про власність та спадкування: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 27.09.2012 р. № 10-1387/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1387740-12#Text>

14. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>

15. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>

16. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: Підручник. Київ: Алерта ; КНИ ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

17. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

18. Спадкове право (Нотаріат. Адвокатура. Суд) : Науково-практичний посібник. Заред. С. Я. Фурса. Київ, 2008. 627 с.

Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання: [підручник]. С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін. : [за заг. ред. С. С. Бичкової]. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Алерта, 2014. 496 с.

15. Цивільне право України. Особлива частина : [підручник]. Т. В. Боднар, С. І. Бервено, С. М. Безклубий та ін.; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика]. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.

16. Цивільний кодекс України: коментар. [за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко]. Одеса : Юрид. л-ра, 2004. 1112 с.

17. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / Є. О. Харитонов, О. А. Підопригора, Ю. С. Червоний та ін.; [за ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко]. Харків : ТОВ «Одіссей», 2003. 856 с.

18. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Є. О. Харитонов, І. М. Кучеренко, О. І. Харитонova та ін.; [за ред. Є. О. Харитонova]. Харків: ТОВ «Одіссей», 2006. 1200 с.

19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

20. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.

21. Спадкове право: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт. ; кер.авт. кол. канд. юрид. наук, доц. Нестерцова- Собакарь О.В. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. 164 с. http://212.1.86.13/jspui/bitstream/123456789/3813/1/Спадкове_право.pdf

22. Спадкове право: проблеми теорії та практики: монографія / Г. В. Анікіна та ін. ; голов. ред. С. Д. Гринько. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. 502 с. [https://univer.km.ua/sites/default/files/ЮФ/Кафедра%20цив%20права/СП%20фрагмент%20\(1\).pdf](https://univer.km.ua/sites/default/files/ЮФ/Кафедра%20цив%20права/СП%20фрагмент%20(1).pdf)

3.2. Допоміжні джерела

Теми 1-2.

Спадкове право як підгалузь цивільного права.

Загальні положення спадкового права.

1. Актуальні проблеми спадкового права : [навч. посіб.] / За ред. Ю. О. Заїки, О.О.Лов'яка. Київ: КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.

2. Васильченко В. В. Римське спадкове право на тлі права сучасного. Монографія. Запоріжжя: Верже, 1999. 130 с.

3. Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: Монографія. Київ: НАВСУ, 2004. 288 с.

4. Нелін О. Еволюція норм спадкового права в процесі становлення і розвитку правової системи України. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 62-66.
5. Оксанюк Н. М. Класифікація принципів спадкування. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 151-155.
6. Печений О. П. До питання про особливості спадкових правовідносин. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 99-103.
7. Ромовська З.В. Реформа спадкового права. *Українське право*. 1997. № 1. С.101-107.

Тема 3.

Спадкування за заповітом

1. Васильченко В.. Спадкування права на обов'язкову частку за новим цивільним законодавством: доктринальні проблеми. *Право України*. 2003. № 10. С. 120-123.
2. Гнезділова Л.. Спадкування обов'язкової частки: деякі питання. *Право України*. 2003. № 2. С. 70-73.
3. Коротюк О. В. Заповіти: роз'яснення, зразки нотаріальних документів, судова практика: навчально-практичний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 184 с.
4. Кухарев О. Застосування юридичних фікцій у сфері спадкування. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2015. № 1 (229). С. 27-31.
5. Чуйкова В.Ю. Правові питання спадкування за заповітом. автореф. дис... канд. юрид. наук. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 1999.
6. Шевченко О. Заповіт як підстава спадкування. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 8. С. 36-39.
7. Шевчук Л.В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві України. автореф. дис... канд. юрид. наук. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2001.

Тема 4.

Спадкування за законом

1. Баранова Л. Охорона прав спадкоємців шляхом зміни черговості спадкування за законом. *Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць*. Президія Академії правових наук України. Харків, 2010. № 4 (63). С. 138-144.
2. Ковальчук Я.В. Основоположні аспекти відмінності між спадкуванням за законом та спадкуванням за заповітом. *Часопис Київського університету права : український науково-теоретичний часопис*. Київський ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2010. № 4 : До 15-річчя Київського університету права НАН України. С. 198-201.
3. Кухрєв О. Спадкування за законом. Право представлення. *Мала енциклопедія нотаріуса : науково-практичний журнал*. Юрид.-видав. приватне п-во "СТРАЙД"; ред. рада.: В. Марченко, Н. Парфьонова, В. Бринцев [та ін.]. Харків, 2020. № 5 (113), жовтень 2020 р. С.7-28.
4. Марченко В. Порядок спадкування громадянами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2009. № 3. С. 107-108.
5. Мотринєць О. Проблемні питання спадкування за законом в Україні: теорія та практика. *Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки юрид. ф-ту 20 трав. 2016 р. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т, Рада молодих вчених, Наук. т-во студентів*; [редкол.: І.С. Гриценко та ін. ; уклад.: І.С. Сахарук, А.О. Левченко, А.В. Дідилівський]. Київ : Київський університет, 2016. Т. 2. С. 67-68
6. Піщик Х. З. Права та обов'язки спадкоємця і спадкодавця при спадкуванні за законом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 16 с.
7. Піщик Х.З. Правовий статус спадкоємців при спадкуванні за законом. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. *Право*. Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 5 (17). С. 124-132.

Тема 5-6.

Здійснення права на спадкування. Охорона спадкового майна.

1. Гончарова А. Розмежування понять «спадкова трансмісія» та «спадкове представлення». Підприємництво, господарство і право. 2009. № 11. С. 48-50.
2. Жилінкова І. Законодавчі моделі переходу права на прийняття спадщини (спадкові трансмісії). *Нотаріат для вас : Науково-практичний журнал*. 2010. № 1/2. С. 28-31.
3. Жилінкова І.В. Реалізація прав спадкоємців на відмову від прийняття спадщини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 8. С. 67-75.
4. Івченко В. Порядок закликання до спадщини та оформлення спадкових прав. *Юридичний журнал*. 2007. № 9. С. 84-85.
5. Кармаза О.О. Наслідки пропущення строку для прийняття спадщини. *Юриспруденція: теорія і практика: Щомісячний науково-практичний журнал*. 2007. № 2. С. 2-5.
6. Ковальчук Я. Право на відмову від прийняття спадщини. *Юридичний журнал: Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практики*. 2007. № 3. С. 30-31.
7. Кухарев О.Окремі питання відкликання відмови від прийняття спадщини та визнання такої відмови недійсною. *Нотаріат для вас: Науково-практичний журнал*. 2011. № 3. С. 40-44.
8. Кухарев О.Є. Виконання заповіту: проблеми теорії та практики. Монографія. ТОВ «Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив», 2009. 263 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187224323.pdf>
9. Федорич І. Я. Способи прийняття спадщини: теоретично-правовий аналіз спадкового правовідношення. *Адвокат*. 2012. № 10. С. 33-38.
10. Хороша Т. С. Реалізація Конвенцій Ради Європи з питань спадкування в правовій системі України]. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 159-164.
11. Черногор Н. В. Визначення строків та термінів у спадковому праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 320-326.

Тема 7.

Договори у спадковому праві

1. Васильченко В. Розробка теорії спадкового договору на сучасному етапі. *Вісник прокуратури*. 2003. № 11. С. 68-73.
2. Васильченко В. Спадковий договір: деякі міркування з приводу нормотворчості. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 12. С. 34-47.
3. Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права. *Право України*. 2003. № 6. С. 118-121.
4. Приймак Г.О. Актуальні проблеми правової природи спадкового договору. Сучасна цивілістика - 12 років назустріч майбутньому : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 27-28 квіт. 2017 р. / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.", Ф-т цивіл. та госп. юстиції ; [відп. за вип.: Д.О. Колодін]. Одеса : Юридична література, 2017. С. 149-151.
5. Майданик Р.А. Спадковий договір у цивільному праві України. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 2 (22). С. 90-105.
6. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України: дис. канд. юрид. наук.: 12.00.03. Одеса, 2004. 198 с.
7. Ромовська З.В. Спадковий договір. *Нотар-XXI*. 2003. № 3 (13). С. 14-15.
8. Турлуковський Я. Спадковий договір в українському цивільному праві: теорія та практика. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 6. С. 34-41.
9. Ульяненко О.О. Шлюбний договір у сімейному праві України. Автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2003.
10. Фурса С.Я. Суб'єкти спадкового договору, їх права та обов'язки. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2006. № 1. С. 15-30.
11. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадковий договір. Київ: Видавець Фурса С.Я., 2006.
12. Чуйкова В. Правова характеристика спадкового договору. *Підприємництво,*

господарство і право. 2005. № 4. С. 3-7.

13. Шама Н.П. Спадковий договір у цивільному праві України: дис. канд. юрид. наук.: 12.00.03. Львів, 2008. 199 с.

14. Шама Н.П. Зміст спадкового договору. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 40-46.

15. Шама Н.П. Правова природа спадкового договору. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2006. № 2 (18). С. 144-148.

16. Шама Н.П. Спадковий договір як підстава правонаступництва: Актуальні питання реформування правової системи України. Збірник наукових статей за матеріалами I Міжвузівської науково-практичної конференції 27-28 травня 2005 р., м. Луцьк. Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2005. (Частина II). С. 82-86.

17. Шама. Н.Поняття та ознаки спадкового договору. *Вісник Львівського університету. Серія юрид.* 2009. Вип. 49. С. 142-150.

Тема 8.

Захист спадкових прав за законодавством України.

1. Бондар М. Захист спадкових прав ВПО: актуальні питання. *Юридичний вісник України : все про закони - в одній газеті: загальнонаціональна правова газета*. Київ, 2023. 1-18 вересня (№ 34/36). С. 35

2. Близнюк Н. Деякі аспекти захисту спадкового права. *Юридична газета. Київ*, 2015. 24 листопада (№ 47). С. 20-21

3. Верещінська І. В. Предмет доказування у справах щодо спадкування: автореф. дис канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 18 с.

4. Дзера І.О. Теоретичні та практичні проблеми захисту права власності в спадкових правовідносинах. *Вісник Національної академії правових наук України : науковий юридичний журнал*. Харків, 2020. Т. 27, № 3. С. 115-132.

5. Дякович М. М. Особливості нотаріальної охорони і захисту у спадкових правовідносинах. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 136-140.

6. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. Т. 12. Спадкове право. Ю. О. Заїка, А. М. Єрух, Ю. М. Козьяков, В. І. Крат, І. М. Кучеренко. Харків : Страйд, 2009. 544 с. (Коментарі та аналітика).

7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.

8. Заїка Ю. Цивільно-правові способи захисту спадкових прав. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 75-80.

9. Завгородня І. М. Розгляд судами справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х, 2016. 23 с.

10. Карапетян С. К. Проблемні питання правозастосування у спадкових правовідносинах. *Наше право*. 2013. № 13. С. 177-181.

11. Печений О. Деякі проблеми судової практики у справах про спадкування у світлі оновлення процесуального законодавства. *Вісник Національної асоціації адвокатів України. Національна асоціація адвокатів України*. Київ, 2018. № 5 (43), травень. С. 32-38.

Тема 9.

Загальна характеристика спадкового права зарубіжних країн

1. Бандура С.О. Теоретичні та законодавчі основи спадкування: Іспанія та Україна. Цивілістична процесуальна думка : науково-практичний журнал. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Каф. нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури ; відп. за вип.: Фурса С.Я., Дерій О.О. Київ, 2018. № 1. С. 6-12

2. Діковська І.А. Підходи до колізійного регулювання спадкових договорів у спадковому регламенті ЄС та можливість їх адаптації до законодавства України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС»: 8 червня 2018. Київ: Гельватика, 2018. С. 116-118.
3. Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів від 05.10.1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_424#Text
4. Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів від 16.05.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_678#Text
5. Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право: Науково-практичний посібник. Київ: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007.
6. Кармаза О.О. Спадкування у сучасному міжнародному приватному праві: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2006. 18 с.
7. Кернична С.Я. Правове регулювання спадкування та заповітів в європейському законодавстві. Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Інститут держави і права ім.Корецького В.М. НАН України. Київ, 2010. Вип. 47. С. 378-382.
8. Киричук Б.С. Особливості правового регулювання спадкового договору в цивільному законодавстві України та зарубіжних держав. Студентський вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Національний університет водного господарства та природокористування. Рівне, 2023. Вип. 2 (20). С. 78-81.
9. Слома В. Спадкування за заповітом відповідно до законодавства України та деяких зарубіжних країн. Вісник Національної академії прокуратури України. Київ, 2015. № 1 (39). С. 42-47.
10. Стефанчук М.О. Спадковий договір за законодавством України та зарубіжних країн. Юридична Україна: щомісячний науковий журнал. Київ. регіон. центр Нац. акад. правових наук України; Н.-д. ін-т приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака Нац. акад. правових наук України; ТОВ «Юрінком Інтер»; редкол.: О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський, М.К. Галянтич [та ін.]. Київ, 2024. № 1 (253). С. 22-30.
11. Труфанова Ю. Спадковий договір: гармонізація з правом Європейського Союзу. Ю. Труфанова, Х. Яценко. Актуальні проблеми правознавства: збірник наукових праць. Західноукр. нац. ун-т, Юрид. ф-т; голов. ред. Слома В.М.; редкол.: Балинська О.М., Банах С.В., Гречанюк С.К. [та ін.]. Тернопіль, 2022. Вип. 2 (30). С. 115-120.
12. Шама Н.П. Порівняльно-правова характеристика спадкового договору за законодавством України та Німеччини. Збірник тез наукових робіт учасників I Всеукраїнської цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів. 24-25 лютого 2006 р. Одеса: Фенікс, 2006. С. 53-55.
13. Шама Н.П. Правове регулювання спадкового договору в зарубіжних країнах. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції. 9-10 лютого 2006 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 491-493.

4. Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/a> — Законодавство України на сайті Верховної Ради України.
2. <http://sc.gov.ua/> — Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ.
3. <http://www.ccu.gov.ua/uk/index> — Конституційний Суд України.
4. <http://www.scourt.gov.ua/> — Верховний Суд України.
5. <http://www.president.gov.ua/documents/> — Офіційні документи на Офіційному представництві Президента України.
6. <http://www.kmu.gov.ua/control/> — Урядовий портал.
7. <http://www.minjust.gov.ua/> — Міністерство юстиції України.
8. <http://zakon.nau.ua/> — Професійна юридична система Мега-НаУ.
9. <http://www.ligazakon.ua/> — Ліга:Закон — головний правовий портал України

10. <http://www.nbuv.gov.ua/portal/> — Наукова періодика України на сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
11. <http://www.reyestr.court.gov.ua/> — Єдиний державний реєстр судових рішень.
12. <http://npu.in.ua/> — Нотаріальна палата України

Оновлення навчально-методичних матеріалів – викладачі кафедри:

Доцентка кафедри цивільного права та процесу, докторка філософії з права
_____ М. І. Ромась

Схвалено кафедрою цивільного права та процесу
28 серпня 2024 року, протокол № 1

Завідувачка кафедри _____ С.Д.Гринько
28 серпня 2024 року

_____ Обліковий обсяг оновлення навчально-методичних матеріалів – 1,00 ум.др.арк.